

Юрій КОВАЛІВ*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка***ПОЛЬСЬКИЙ ПЕРЕДДЕНЬ «ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ»**

У У статті розкрито драматичний перебіг молоді української поезії на теренах Польщі напередодні формування «Празької школи»

Ключові слова: еміграція, інтерновані вояки-поети, таборіві видання, «веселчани», «задротянська» література.

The article explores the dramatic progress of the young Ukrainian poetry in Poland before the formation of «Prague School».

Key words: immigration, interned soldiers, poets, the host publication, «veselchany», «zadrotianska» literature.

W artykule przeanalizowano dramatyczne dzieje młodej poezji ukraińskiej na terytorium Polski przed powstaniem «Szkoły praskiej».

Słowa kluczowe: emigracja, internowani żołnierze-poeci, wydania obozowe, «weselczany», «zadrotiańska» literatura.

За відсутності зовнішніх ознак літературного угруповання «Празька школа», засвідчена самоочевидною інакшістю, вимагає нетипового, не відразу вловного рецептивним чуттям об'єктивного висвітлення. Її доцільно розглядати як своєрідний історизм, а назване ним явище – як «колектив творчих індивідуальностей, динамічну творчу співдружність ідейно близьких авторів у інонаціональних умовах» [7, 64.]. Її частину склали вчорашні вояки Армії УНР (Ю.Дараган, Є.Маланюк, Ю.Липа, Л.Мосендз, Галя Мазуренко та ін.). Деякі з них після програної Україною національно-визвольної війни перебували в інтернованих таборах на території Польщі, що на початку 20-х років стала тимчасовим осереддям української, чисельність якої сягнула до 30 тисяч осіб⁴⁰. Вони замислювалися над тим, як сталося, їм, «озброєним великими ідеями», довелося поневірятися в таборах для полонених, втратити Батьківщину, яка також втратила їх, але відповіді було чекати нізвідки, тому довелося «зробити це самим» [6, 374]. Тамуючи душевну травму, намагалися бути поблизу понівеченої Батьківщини, «не втрачати з нею зв'язку, готувались до швидкого повернення в рідний край», хоч хутко позбулися такої

⁴⁰ Див.: Наріжний С. Українська еміграція. – Прага, 1944. – С.13-33. Наталя Сидоренко наводить іншу цифру: 20 тисяч осіб. Див.: Сидоренко Н.М. Українська таборова преса першої половини ХХ століття: проблеми національно-духовного самоствердження // Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. – К., 2000. – С.16.

ілюзії [9, 17-18]. То був для них найважчий період в матеріальному й в морально-психологічному плані, однак навіть тут, в Александрові Куявському, Тарнуві, Вадовицях, Пйотркуві Трибунальському, Ланцуті, Радомі, Стшалкові, Шпильборні, Рембертуві, Пікуличах тощо були спроби відновлення погромлених національних сил, при цьому першорядної ваги надавали просвітній та видавничій справі, діяв зініційований старшинською радою Центральний комітет праці, проводилася культурницька робота, організовувалися школи. Принаймні, наприкінці 1920 р. у Стшалкові, Ланцуті, Вадовцях, Пйотркуві Трибунальському поширювався часопис «Наша зоря», де поряд з творами К.Поліщука або Галини Орлівни друкувалися вірші Є.Маланюка (1921. – Ч.15: «Чорна ніч над твоїми обшарами...»), що вже дебютував на сторінках редакovanого ним же журналу «На хвилях життя»⁴¹ (початкова назва – «Всім»), котрий виходив при штабі Дійової Армії УНР у містечку Пйотркув Трибунальський Лодзького повіту. В Александрові Куявському була налагоджена низка видань «Нове життя», «Зірниця», «Український стрілець». Водночас у Варшаві, Тарнові й Ченстохові друкувалося понад тридцять часописів («Син України», «Українська справа», «Українська трибуна», «Наш світ» тощо), що мали солідний авторський колектив у складі С.Петлюри, О.Саліковського, М.Левицького, І.Огієнка, М.Вороного, А.Ніковського, В.Садовського та ін. Аналогічну ситуацію переживали й інтерновані Українські січові стрільці в Тухолі, гуртуючись довкола часопису «Табір», найактивнішим співробітником якого був автор поеми «Великий День» Р.Купчинський. Одноіменний журнал виходив і в Каліші (1923-1924, 1928-1929; потім до 1939 р. – у Варшаві) за редакцією генерал-хорунжого Армії УНР В.Куца, хоча насправді «весь тягар підготовки і здійснення видання» лягав на плечі генерал-хорунжого П.Шандрука, який виконував обов'язки технічного редактора [1, 8]. На сторінках опікуваного С.Петлюрою видання, присвяченого висвітленню військової справи, підпорядкованої меті захисту України від окупантів, насамперед більшовицьких, літературні твори майже не публікувалися, як і в «Бюлетні об'єднання українських емігрантських організацій в Каліші та його околицях». Активізувалися таборіві видання і на теренах Чехії, зокрема у Німецькому Яблонному, Ліберці, Йозефові («Голос табора», «Камедула», «Український стрілець», «Бомба»), на сторінках яких друкувалися твори В.Пачовського, П.Гошовського, С.Крилача, Я.Берези та ін. Значно гірша ситуація очікувала інтернованих вояків

⁴¹ У Ч.1 тут з'явився вірш «Генерал Павленко» під криптонімом Е.М., «Знов весна» та «Може жили вже колись ми з тобою» Є.Маланюка, у Ч. 2 – триптих «Друга руїна», зазначений у змісті як «Нова руїна».

Армії УНР та УГА в Румунії (Брашов, Фегераш, Орадя), які спромоглися лише на дві спроби власних видань, а також в Алжирі, Єгипті і Марокко, де у містечках Сіді-Бішр і Тель-ель-Кібір з'явився літературно-художній журнал «На руїнах» (1920-1921) [8, 18-19].

Отже, поступово налагоджувалося культурне еміграційне життя, що не обмежувалося лише виданнями. Діяв український культурний осередок у Тарнуві, де влаштовувалися вечори вшанування Т.Шевченка, інсценізовано стилізовану під Шевченків вірш драму «Марафет» П.Зайцева, яку автор назвав «політичним дивертисментом», «сатирою на А.М.Лівицького», тощо. Найсконцентрованішим осередком української еміграції була Варшава, де з осені 1919 р. перебувала дипломатична місія УНР, яка підписала мирний договір між Директорією та Річчю Посполитою.

Проте стан українців значно погіршився після закінчення польсько-радянської (російської) війни, що завершилася сумнозвісним Ризьким миром (18 березня 1921 р.), на підставі якого Україна була знову свавільно розмежована між чужими країнами, а вчорашні союзники поляків опинилися в ситуації в'язнів, хоч у Варшаві до 1923 р. проживали Голова Директорії, Головний Отаман Військ УНР С.Петлюра, Голова уряду УНР А.Лівицький – батько поетки Наталі Лівицької-Холодної та ін. українські емігранти, які 15-18 вересня 1923 р. провели свій Перший з'їзд; на ньому сформувався Український національний комітет із шістьма секціями, що мав би стати центром єднання вигнанців з рідного краю. На жаль, між ними, як часто буває серед українців, постійно спалахували непорозуміння та чвари на відмінних ідеологічних платформах. Ситуація ускладнювалася напруженими стосунками емігрантів з Великої України та поляків, що були неминучими після Риги. Аби пом'якшити міжнаціональні контакти польські соціалісти заснували «Товариство допомоги емігрантам-українцям» (1923), очолене А.Слівінським. До складу організації входив письменник та публіцист С.Степовський, який вболівав за українську справу. На теренах Польщі в період міжвоєнного двадцятиліття діяли «Український клуб», Український науковий інститут, Український жіночий союз, Товариство прихильників Ліги націй, Слов'янське товариство культури і мистецтв, друкувалися періодичні видання («Українська нива», «За незалежність», «Нарід», «За Державність» і т.д.) тощо, було сконцентровано потужний інтелектуальний потенціал українців в еміграції, зокрема вчені Д.Дорошенко, І.Огієнко, Р.Смаль-Стоцький, П.Андрієвський, П.Зайцев, С.Балей, В.Біднов, О.Лотоцький, Л.Чикаленко, М.Кордуба, художники П.Андрусів, П.Мегик, П.Холодний (молодший), Н.Хасевич, композитор

В.Божик, формувалися поети Ю.Липа, Наталя Лівницька-Холодна, згодом Олена Теліга.

Попри несприятливі умови політичного змісту, активізувався процес структурування творчого потенціалу українства у таборі, розташованому на п'ятигектарній площі за 4-5 верст від Каліша (місцевість Шипйорно), біля селища Скальмежице. Тут, за колючими дротами, у понурих бараках серед піщаної пустелі (чи не звідси постала сумна метафора Є.Маланюка «на пісках емігрантських Сагар»), де поневірялося 700 інтернованих вояків Армії УНР, виходило тридцять назв періодичних та неперіодичних видань, користувалася попитом газета «Український сурмач». Подією калішського таборування став літераторний гурток (М.Чирський, М.Селегій, М.Загривний, С.Довгань, Ю.Дараган, Є.Маланюк, К.Поліщук, М.Островерх, Ф.Крушинський, А.Листопад, Б.Базилевич, В.Лімченко, П.Омельченко), заснований 13 травня 1922 р. Тоді ж було проведено організаційні збори і разом із літературно-мистецьким товариством «Вінок» прийнято платформу часопису «Веселка» (1922-1923), на базі якого виникло однойменне літературне угруповання, що мало серйозне завдання – стати творчим майданчиком молодих письменників незалежно від їхніх стильових уподобань, переважно початківців, які прагнули написати «поему Нації», стати «аргонавтами, що попливуть за золотим руном Держави Української» [8, 17.]. Саме в середовищі видання, що стало «першою трибуною багатьох програмних творів майбутніх пражан», «зав'язалися і зміцніли контакти, які з часом переросли у взаєморозуміння, спільність поглядів на мистецтво та його роль у суспільстві, на місце поета» [3, 4.]. Спочатку кількість «веселчан» зводилася до 20-ти осіб, невдовзі розрослася до 50-ти, хоч не всі вони відбулися «майстрами пера». Їхні твори друкувалися на сторінках журналу «Веселка», що був «у найбільшій мірі літературний і найпрофесійніший» з-поміж аналогічних видань тих літ [2, 61.]. До літературної діяльності вчорашніх вояків спонукало непомилне чуття історичної ситуації, або, як зазначав Є.Маланюк, «озброєні мілітарно, ми вхопилися за ту духову зброю, яка під час фізичної боротьби спочивала в піхвах, – зброю міцну, сильну, непереможну – національне мистецтво»⁴². Йому належали концептуальні статті «Ідеї і дії», «Про динамізм», «Думки про мистецтво», «Pro domo sua», в яких окреслювалися основні завдання письменства в еміграції, пізніше поглиблені «Празькою школою».

«Задротянські» таланти інтуїтивно відчували, що саме їм випадає розбудувати нову літературу, готувати прирештя «новому Шевченку»,

⁴² Pro domo sua: Лист Є.Маланюка д-ру Донцову // Веселка. – 1923. – Ч.9-10. – С.38.

«предтечею» якого вважався П.Тичина; він, на їхнє уявлення, «робить прометейський здвиг і дає весь чар духа поезії»⁴³. При цьому «веселчани» влаштовували вечори, присвячені його творчості чи пам'яті Т.Шевченка, заснували гімназію імені Т.Шевченка, жили інтенсивним – всупереч таборовим умовам «олупленого, трагічного Каліша» (Ю.Дараган) – життям, а головне – друкували на сторінках свого журналу перші, переважно поетичні твори. Привертала увагу шорстка енергійна лірика Є.Маланюка («Осіння молитва»), настроєві імпресії М.Селегія («Шамшить тиша...»), вірші у прозі Лариси Ельде («Дроти»), шкіци М.Гриви («Розбіжними шляхами») та ін. Тут друкувалися також львів'яни, зокрема представники «Логосу» – Меріам, Р.Петрійчук, В.Лімниченко, Ю.Косач та ін., а також з'являлися статті Д.Донцова, С.Чеховича. На жаль, не всі спроби «веселчан» твердо увійти в літературу були успішними. Так, збірник «Озимина. Альманах трьох» Євгена Маланюка, Михайла Селегія, Михайла Осики (1923) лишився майже непоміченим, якщо не брати до уваги доброзичливу рецензію Я.Івашкевича, опубліковану на сторінках журналу «Skamander», інший – «Пугу-пугу» поповнив низку нереалізованих проектів [5]. Є.Маланюк, пізніше перебуваючи у Празі, не поривав також творчих стосунків зі «скамандритами» Я.Івашкевичем, Ю.Тувімом, А.Слонімським, Л.Подгорським-Околувим, К.Вежинським, а також іншими літераторами та культурними діячами, як-от проукраїнськи налаштованим С.Стемповським та його сином Єжи. Тому лірику українського поета слід розглядати у контексті українсько-польських літературних зв'язків, які у 30-і роки врізноманітнилися його викладацтвом математики в Українській православній семінарії, роботою в Комісії з досліджень польсько-українських стосунків, що діяла при Українському науковому інституті, діяльністю варшавського відділення ПЕН-клубу тощо [10, 11].

«Веселчани» захоплювалися також драматургією, здійснювали постановки історичної драми «Під Дункертом» Ю.Косача, трагедій «Мотря Кочубеївна» Ф.Круцинського та «Максим Свиней» О.Карманюка тощо. Інтенсивне літературне життя «задротян» супроводжувалося намаганням усвідомити його сутність специфіку класичного і новітнього письменства, що засвідчують полемічні статті Є.Маланюка, аналітичні публікації А.Коломійця («Діссонанси»), Ф.Крушинського («Декаденти»), І.З-КО («Краса») тощо, постійні рецензії на книги Ф.Дудка, В.Лімниченка, В.Островського, Т.Костельника. Найважливішим моментом у діяльності «веселчан» були активні спроби прорвати блокаду

⁴³ М.С. Вечір П.Тичини // Веселка. – 1922. – Ч.6-8. – С.52.

маргінальної закомплексованості, що проявилися у налагодженні Є.Маланюка творчих зв'язків з польськими «скамандритами», зокрема з Л.Подгорським-Околувим, Я.Лехонем, В.Вежинським, Ю.Тувімом, Я.Івашкевичем [4]. Український поет на їхню пропозицію виступив з рефератом про українську лірику у «Таверні поетів» (1922), опублікував на сторінках «Веселки» ґрунтовну рецензію на журнал «Скамандер» за 1922-1923 рр., а на сторінках львівського журналу «Мамай» (1923. – Ч.1) з'явилася його стаття «У сусіда: профілі польських поетів». Калішський осередок не розпався після того, коли чимало «веселчан» покинули його. Тут друкувався редагований Л.Биковським сатирично-гумористичний журнал «Колючки» (1926-1928), заснований 1921 р. у Ченстохові. Читач міг ознайомитися з творами авторів, що підписувалися псевдонімами М.Реп'яшок, Мем, Сорокопуд, Маркіянчик та ін., привносили атмосферу сміхової культури у нелегке «задротянське» життя.

Поряд із «задротянськими» літературними угрупованнями поставали й позатаборові, як-от «Сонцецвіт» (Ю.Липа, Наталя Лівіцька, М.Ковальський та ін.) у Тарнуві з однойменним альманахом, в якому дебютував Ю.Липа поемою «Князь полонений» та «Час людини» (1922). Він же був одним із засновників корпорації «Чорноморе», кожен з членів якої, крім університетських дисциплін, зобов'язувався опанувати іноземні мови, дипломатію або військову справу. В Аляях Уяздовських функціонував «Український клуб», завсідники якого влаштовували літературні вечори, присвячені вшануванню Т.Шевченка, висвітленню творчості наддніпрянських письменників, організовували «живі газети» за участю В.Островського, О.Саліковського, Ю.Липи, Є.Маланюка, Наталі Лівіцької-Холодної та ін. Поряд із «задротянськими» літературними угрупованнями поставали й позатаборові, як-от «Сонцецвіт» (Ю.Липа, Наталя Лівіцька, М.Ковальський та ін.) у Тарнуві з однойменним альманахом, в якому дебютував Ю.Липа поемою «Князь полонений» та «Час людини» (1922). Він же був одним із засновників корпорації «Чорноморе», кожен з членів якої, крім університетських дисциплін, зобов'язувався опанувати іноземні мови, дипломатію або військову справу. Творча інтелігенція горнулася і в Кракові до періодичних виданнях «Журавлі», «Краківські вісті», «Українська нива», «За незалежність», «За Державність», «Нарід», «Наша культура», «Рідна мова» тощо, друкувалася в «Альманасі українського студентського життя у Кракові».

Польські осередки творчої української еміграції невдовзі склали ядро «варшавської групи», які разом з «празькою групою склали основу «Празької школи».

Література

1. Астаф'єв О. Літературно-публіцистична діяльність Павла Шандрука (1889-1979) // Наукові записки. Серія: літературознавство. – Тернопіль, 2006. – С.8.
2. Веретюк О. Українське літературне життя у міжвоєнній Польщі. – Тернопіль, 2001. – С.61.
3. Климентова О.В. Творчість Олени Теліги і літературно-культурологічна ситуація «Празької школи» // Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – К., 2001. – С.4.
4. Лисенко Н. «Так навчились ми все обертать у вірші...» // Слово і Час. – 1994. – Ч.11-12.
5. Лисенко Н. Необоримий фатум // Слово і Час. – 1994. – Ч.8.
6. Маланюк Є. Книга спостережень. – Торонто, 1966. – Т.2. – С.374.
7. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи. – Донецьк, 2005. – С.64.
8. Сидоренко Н.М. Українська таборова преса першої половини ХХ століття: проблема національно-духовного самоствердження. – С.17.
9. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – С.17-18.
10. Циховська Е. Поезія Євгена Маланюка в контексті українсько-польських літературних зв'язків. – К., 2006. – С.11.